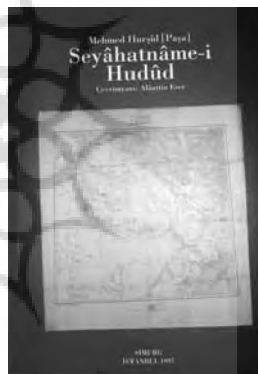

سیاحت حدود

● ناهیده عابدینی

عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور تبریز

- سیاحتنامه حدود
- محمد خورشید پاشا
- استانبول، ۱۹۹۷

از جمله مسائل مهم و پرتداوم بین دولت‌ها در گذشته و حال مسائل سرحدی و مرزی بوده است. از آن جمله می‌توان به مسائل سرحدی ایران و عثمانی از بدو تأسیس دولت صفوی اشاره کرد که دامنه‌ی آن تا اواخر دوره‌ی قاجاریه هم رسید. در داخل مرزهای سیاسی امروزی ایران و عراق سال‌ها بین امپراطوری عثمانی و ایران اختلاف وجود داشت. اختلافات مرزی از سال‌های ۱۸۵۰ شدت بیشتری پیدا کرد. قسمتی از این اختلافات مربوط می‌شد به عشایری که در کنار مرزهای دو کشور زندگی می‌کردند و مجبور به بیلاق و قشلاق در تابستان و زمستان بودند. اغلب ساکنان سرحدات هم با مفهوم حدود و مرز بیگانه بودند و به قوانین مرزی اهمیت نمی‌دادند.

برای حل اختلافات در سال ۱۲۳۸ ق/ ۱۸۲۲ و ۱۸۲۳ م سلطان محمود دوم در زمان صدارت سید علی پاشا در ارزروم اقدام به عقد معاهده با ایران کرد. به دلیل پایان نیافتن اختلافات، بیست و پنج سال دیگر نیز در عهدنامه‌ی جدید ارزروم دوم به سال ۱۲۶۳ هج/ ۱۸۴۷ م در ۹ ماده در زمان سلطنت عبدالمجیدخان و صدارت رشید پاشا بسته شد. عهد نامه دوم با حضور نمایندگان انگلیس و روسیه و با تشکیل یک کمیسیون حل اختلافات مرزی به تصویب رسید. این کمیسیون بین سال‌های ۱۸۴۸-۱۸۵۲ به مدت چهار سال براساس تقسیمات اداری آن روز بین ایالت‌های بصره، ارزروم و بایزید بدون کم و کاست گردش کردند. این هیأت بصره، بغداد، شهرزور، موصل و ایالت‌های وان و شهرها و روستاها و رودخانه‌ها و کوه‌ها و دریاچه‌هایی را که در کنار مرز قرار داشتند و به خصوص مردمانی که در طی زمان‌های مختلف در این سرزمین‌ها اقامت کرده و در مورد روستاها و اکراد و قبیله‌ها با شماره چادریشان اطلاعات بسیار مهم و با اطمینان ارائه دادند. و بیشتر این مطالب از سوی محمد خورشید پاشا در کتابی به نام سیاحتنامه‌ی حدود ضبط و ثبت شده است. در این کمیسیون نماینده دولت عثمانی درویش پاشا و به عنوان منشی از دفتر وزارت خارجه محمد خورشید پاشا شرکت کردند. کتاب سیاحتنامه‌ی حدود که در پی معرفی آن هستیم از سوی محمد خورشید پاشا که به عنوان منشی رسمی نیز در این هیأت حضور داشت نوشته شده است.

این کتاب در هفت فصل و در ۳۹۹ صفحه متن به همراه ۱۳ صفحه فهرست با چاپ سنگی منتشر شده است. تاریخ چاپ و محل چاپ بر

روی کتاب مشخص نیست اما به زعم علاءالدین اثر که این کتاب را به الفبای لاتین کنونی ترکیه برگردانده و در ۱۹۹۷ چاپ کرده این کتاب در استانبول و در تقویم خانه عامره چاپ شده است.

در این کتاب که به طرز نویسندگان اروپایی نوشته شده است علاوه بر رعایت بی‌طرفی، نویسندگان از تکرار مواردی که غیرضروری می‌نماید، پرهیز کرده و مواردی را که به چشم خود ندیده یا به گوش خود نشنیده یادآور شده و با توجه به شناختی که از این هیأت در طول این چهار سال به‌دست آورده نسبت به شنیده‌های خود نیز به دوری می‌پردازد. از مهم‌ترین ویژگی‌های این سیاحتنامه این است که ارائه‌ی اطلاعات باارزش در خصوص نام قبایل و تعداد چادرهای آن‌ها و در خصوص مهاجرت‌هایی که به قسمت‌ها مرزی شده و حکایت‌های زندگی آنان، رسوم و عادات، تعداد نفرات، قبایلی که وابسته هستند و یا از آن‌ها جدا شده‌اند، نام رودخانه‌ها و دریاچه‌ها و کوه‌ها... همه به دقت ثبت شده است. این کتاب در هفت فصل تدوین شده است.

اولین فصل این کتاب که در مورد ایالت بصره است، در خصوص اوصاف عمومی این ایالت و وضعیت تجارت و صنعت، انواع قایق‌هایی که در اطراف بصره هستند، دلایل آلودگی آب‌های بصره و نتیجه‌ی حاصله، آداب و رسوم ساکنان بصره، مقاطعه‌کاران بصره و توابع آن، و محمره که تابع بصره است اما از سوی ایران اداره می‌شود، احوال کشاورزان، و مقدار محصولاتشان، تعداد خانوارهای محمره، جزیره‌ی **الخضر** و توابع و کیفیت و کمیت محصولاتش، قبیله کعب و رفت و آمدهای مرزی آنان و وجوه انتفاع آنان، رسومات گمرک محمره و توابع آن، عمق لنگرگاه محمره و سفینه‌هایی که متحمل می‌شود، آداب و رسوم قبیله کعب، گرمای این منطقه، قصبه‌های تابع بصره کویت، **محله کورنه نام، زوبیر، عشایر متفیق، مالیک ال عجود، عشایر اطراف رودخانه فرات، اصل و نصب شیوخ مستقل در جزایر و اطراف این مناطق، و طوایف و انشعابات طوایف مشاغل و محصولات و اصول اداری آنان** می‌پردازد.

فصل دوم که در بیان ایالت بغداد است اطلاعاتی در مورد: حدود، تاریخچه‌ی بغداد، اوصاف شهر بغداد، مساجد شریف، شرح مضرات فروریختن سدهای قدیمی بغداد و دلایل ویرانی آن، طبقات اهالی بغداد، ابنیه و محصولات، وضعیت پل‌ها، مقامات، قصبات، عشیره **بنی لام، طوایفی که از ایران مهاجرت کردند، طایفه الباویبه و زبیده با اویماقات، ساکنین پیش کوه و روایت‌های مخصوص به آن‌ها، تعداد عشایر قصبه مندیل و مذاهب آن‌ها، و رسومات مخصوص مدیران، کیفیت راه‌ها تا خانقین، عشایر تابع خانقین، کیفیت احوال زوار ایرانی که از راه خانقین عبور می‌کنند، ظهور بعضی مسائل از زوار و تجار ایرانی، مقاطع خراسان و احوال و تعاملات، عمارت **قصر و شیرین توابع و محله‌های زهاب، توابع شهباز و منصور، طوائف مجاور کرمانشاه و ماه دشت، طوایف ده نشین، واردات ایران به این طوایف، محله کرد تابع کرمانشاه و نفوذشان، سرعت آب‌های موجود در بغداد، مقاطع خاتونیه، نیل طهماسبیه... رودخانه خراسان و طوایف ساکن در اطراف آن، طوایف بدره و غسان، انشعابات رودخانه‌ی دیاله و ساکنان اطراف آن، محله رحمانیه، طوایف ساکن در قصبه‌ی امام****

موسی، سامره، ابوغریب، طوایف تابع حله و نایب زاده، طوایف شهر زور و...

فصل سوم در بیان ایالت شهر زور: حدود وضعیت عمومی این شهر، دلایل نامگذاری به این اسم، کرکوک و وجه تسمیه آن، قصبه سلیمانیه و احوال آن، اصول اداره و چگونگی معاش این سرزمین‌ها، از توابع ایران مریوان و محله‌های آن، قصبات توابع سلیمانیه مانند ماوت، سیول، آلان، مرقع پوشدر، محله پوشدر... و اوصاف این محله‌ها، قلعه سردشت و توابع آن... حدود روان دوز و عشایر و احوال آن حدود قطعه لاهیجان و توابع آن و احوال این مناطق، و حدود اشنویه و محلات آن...

فصل چهارم در بیان احوالات موصل: حدود و وضعیت عمومی اخلاق عادت‌ها و زبان محصولات و معادن نزدیک موصل، احوال و کیفیت ناحیه سنجان، طایفه یزیدیه و احلاق و عاداتها، ناحیه تلغفره عشایر موصل، در بیان بعضی خصوصیات **اکرا و امامیه**

فصل پنجم در بیان ایالت وان: حدود عمومی وان و حکاری، عشایر ساکن و نحوه پرداخت مالیات، عشایر ساکن در موش، صنایع موجود در وان وضعیت عشایر ساکن در آن، اوصاف بعضی محله‌های حکاری و حالات آن‌ها، شهرهایی که در طی سال‌های گذشته به تصرف ایرانیان درآمده، وضعیت عمومی شهرهای تابع اورمیه مانند **ترقبه و برودوست چهریق و...** عشایر شکاک و چادرهایشان، و نواحی...

فصل ششم در بیان ایالت بایزید: ناحیه بایزید و تعداد نفوس آن، ذکر غارهای آن، عشایر جلالیه ایران و تعداد چادرهایشان و... و عشیره‌ی **حیدرانلو و سبیکانلو و زیلانلو و محله‌های تابع ایران.**

در حقیقت مهم‌ترین قسمت کتاب که به ایران و سرحدنشینان ایرانی ارتباط پیدا می‌کند فصل پنجم و ششم کتاب است. در این دو فصل مناطقی که قبلاً در تصرف ایران بوده، یا دست به دست گشته را به خوبی مشخص کرده است. ذکر عشایر جلالی و سایر ایلات ایرانی و ایلات مستقر در سرحدات و مشخصات و مختصات جمعیتی آن‌ها از اطلاعات منحصر به فرد این گزارش رسمی دولتی عثمانی به حساب می‌آید. علاوه بر این در این کتاب اطلاعات سودمند دیگری درباره‌ی راه‌های مواصلاتی و فاصله آن‌ها یافت می‌شود که در پایان کتاب با عنوان **جدگانه زیر آمده است:**

خاتمه در بیان طرق و مسافت‌ها: کیفیت نواحی از بغداد به حله و بصره رودخانه‌ی ترکی، بعضی مشاهده‌ها در راه رودخانه، مراحل از مندیل تا دزفول، صحرای مندیل تا قصر شیرین و زهاب و قلعه زنجیر و شهرزور مراحل و مسافت‌هایی که تا سلیمانیه طی شد، مسافت قصبه سلیمانیه تا محله سردشت، مسافت طی شده از سردشت تا اشنویه، راه‌ها و مسافت طی شده از بایزید تا ارزوم، مسافت طی شده با کشتی از درسعادت (استانبول) تا **تراپوزان، مسافت شاه راه از درسعادت تا بغداد.**

کتاب سیاحت نامه‌ی حدود اثر **محمد خورشید پاشا** به همراه سه نقشه‌ی بسیار باارزش از نواحی مرزی آن دوره با چاپ رنگی توسط علاءالدین اثر به الفبای امروزی ترکیه به همراه افسست چاپ سنگی آن با اعلام به چاپ رسید است.